

Ю.М. Чередник,
аспірант ДРІДУ НАДУ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЧИННИКИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Визначено концептуальні чинники (послідовні складові) державної мовної політики в державотворчому процесі України. Запропоновано теоретичні, нормативно-правові, державно-політичні, суспільні концепти державної мовної політики. Проаналізовано сучасний стан розгляду питання щодо формування державної мовної політики.

Ключові слова: державна мовна політика; концептуальні чинники, мовне середовище, політична мова.

Мова є найскладнішою системою, яка формувалася протягом тривалого часу під впливом величезної кількості різноманітних чинників. Мовний аспект, як засвідчує світовий і вітчизняний досвід, – змістотворча площина існування малих і великих держав, цілих націй.

Новітня історія продемонструвала ще й приклади використання мови владою, конструювання її задля досягнення певної мети, і головним чином, – для зміни дійсності.

Перспективи розвитку та функціонування української мови залежать від усвідомлення українцями поваги до себе як нації, політичної волі влади, здатної забезпечити особливий політико-правовий статус української мови в Україні, як то прийнято в усіх цивілізованих країнах.

Метою статті є визначення концептуальних чинників (послідовних складових) державної мовної політики в державотворчому процесі України. Пропонуємо розглянути такі з них:

- теоретичні (джерелознавча база);
- нормативно-правові (законодавча база);
- державно-політичні (роль органів державної влади та суб'єктів політичного процесу);
- суспільні (вплив соціуму на вироблення мовної політики).

Мова завжди привертала до себе значну увагу лінгвістів, філософів, істориків, культурологів, соціологів, літераторів. Серед мовознавців, які досліджували проблеми походження мови, історію її розвитку, слід згадати Л. Булаховського, І. Срезневського, О. Потебню, М. Жовтобрюха, В. Русанівського, А. Білецького, О. Білодіда, О. Волоха, Г. Півторака, а також зарубіжних українців І. Огієнка, В. Чапленка, О. Горбача, Ю. Шевельова та ін.

У працях Й. Гердера, В. Гумбольда, Л. Вінгенштейна, Е. Сепіра, М. Хайдеггера, Г. Гійома, Г. Гадамера, Н. Чомського, М. Фуко розкривається взаємодія мови і мислення, специфіка мовної індивідуальності й мовних здібностей, людського буття і свідомості. Свій внесок у розвиток філософії мови зробили й українські мислителі – Г. Сковорода, П. Житецький, А. Кримський.

Історичні, соціально-політичні, культурологічні, етнопсихологічні проблеми буття нації крізь призму мови розглядаються у роботах Г. Гадамера [3], П. Кононенка [4], Л. Масенко [9,10].

Останнім часом роботи, присвячені цьому питанню, все частіше з'являються у друкованих виданнях. Мовна ситуація в Україні досліджується в роботах Ю. Огульчанського [11], О. Пономаріва [12], О. Тараненка [15]. Серйозному розгляду піддається стан української мови в публікаціях, Л. Масенко [9; 10], В. Радчука [13], М. Стріхи [14]. На підтримку державної мови висловлюються відомі письменники, політики, науковці, серед них такі як: І. Драч, Б. Олійник, П. Мовчан, І. Дзюба, О. Тягнибок, А. Загнітко, В. Литвин, Г. Удовенко.

Досвід європейських держав у вирішенні мовних питань досліджували Б. Ажнюк, І. Власенко, М. Лесів, М. Міщенко, М. Штець.

На особливу увагу заслуговує навчальний посібник д. філос. н., професора ХНУ ім. В. Каразіна О. Куця “Мовна політика в державотворчих процесах України” [7], в якому викладено теоретико-методологічні, концептуальні засади

та історико-політологічні аспекти мовної політики як напрямку навчальної дисципліни.

В умовах сьогодення неодмінно постає питання щодо існування системної мовної політики та її складових. На жаль, існуючі дослідження не дають повної відповіді на поставлені питання. Вони, швидше, виражають суб'єктивну точку зору кожного з учасників мовного процесу.

Мовне питання в нашій країні є досить актуальним, але водночас і неоднозначним. Це пояснюється особливостями історичного розвитку держави. Адже протягом тривалого часу відбувалося обмежене застосування української мови, що призвело до зменшення загальної кількості тих, хто вважає українську мову запорукою повноцінного функціонування держави та суспільства.

Світовий досвід регламентує визначальну роль мовного чинника у формуванні національностей, а також зазначає, що поширення однієї мови – найдієвіший чинник консолідації нації. Швейцарський політолог Урс Альтерматт вважає, що для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери й принципові розпізнавальні ознаки [2, с. 125].

Зазначимо, що ще у XIX ст. в Європі створення національної держави стало важливою політичною програмою для багатьох країн. Президенції цих країн виокремили мову державотворчої нації як монопольну, зорієнтувавшись на мовну ідентичність як у політиці, так і в економіці й культурі [2, с. 165]. Тому сучасні держави, які перебувають у європейському середовищі спрямовують свою державну політику на вироблення гомогенного мовного середовища.

І це цілком правильно, бо чи можна на європейському рівні поважати країну, яка нехтує своєю мовою. Науковцями доведено, що європейською

країна може стати лише тоді, коли народ усвідомить свою національну та історичну ідентичність, зосереджену на єдиному мовному просторі.

Процес вироблення єдиного мовного простору передбачає розробку відповідних концепцій та виконання ряду заходів.

Від часу набуття Україною незалежності прийшли сподівання на кардинальні зміни національно-мовної ситуації, на створення сприятливих умов для розвитку й функціонування української мови.

Відомо, що правовою основою для здійснення державної мовної політики в Україні є Конституція України (ст. 10), Закон України “Про мови в Українській РСР”, Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі, а також законодавчі акти, зокрема закони України “Про національні меншини в Україні”, “Про освіту”, “Про інформацію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про видавничу справу”, “Про рекламу”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу в Україні)” тощо. Загальновизнано, що законодавча база в Україні з цього питання відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами.

Проте, незважаючи на безліч програм, постанов, концепцій, в тому числі й Закон “Про мови в Українській РСР”, прийнятий у жовтні 1989 р., вирішення мовного питання в Україні потребує тактовного, науково обґрунтованого поєднання всього перспективного, що вже витримало випробування часом, з урахуванням загальноєвропейських тенденцій і досвіду розв’язання подібних проблем іншими європейськими державами.

Саме загострення мовного питання спонукає державу до виважених і відповідальних дій, спрямованих на координування мовних відносин у країні. І цьому повинна сприяти державна мовна політика як комплекс цілей і принципів, що визначають застосування мовних практик у різних сферах життя

держави й суспільства, а також сукупність правових, адміністративних і господарчих механізмів, через які здійснюється згадане регулювання.

На виконання Указу Президента України “Про вдосконалення державного управління в інформаційній сфері” від 26 вересня 2005 р. № 1338/2005 та доручення КМУ в Міністерстві культури і туризму України в липні 2006 р. розроблено проект Концепції державної мовної політики, в якому обґрунтовано необхідність розробки такої Концепції, виокремлено стратегію державної мовної політики, проаналізовано мовну ситуацію, визначено її мету та завдання; визначено загальні принципи державної мовної політики та систематизовано засади реалізації.

Актуальність прийняття цієї Концепції, розробленої в умовах сьогодення, має неабияке значення, зумовлене необхідністю послідовних та виважених підходів у здійсненні мовної політики.

Вищезазначена Концепція державної мовної політики бере за основу Конституцію України, нормативно-правові акти України та державні мовні програми, Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, ратифіковану Верховною Радою України у травні 2003 р., загальновизнані міжнародні правові акти щодо мовних питань. У документі зазначено, що “Концепція державної мовної політики” (далі – Концепція) – система основоположних нормативних настанов, які ґрунтуються на комплексній оцінці мовної ситуації в Україні і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності при регулюванні суспільних відносин у мовній царині” [4, с. 3].

Здавалося б враховано всі дієві складові, що можуть забезпечити ефективну реалізацію документа, спрямованого на вирішення мовних негараздів та поліпшення мовної ситуації в країні. Проте відсутність відповідного органу, в компетенції якого не тільки розробка, реалізація, але й контроль за виконанням концептуальних складових мовної політики, стримує процес реалізації

Концепції, оскільки поставлена проблеми передбачає не лише її визначення та оцінку, а й виокремлення певних альтернатив її розв'язання.

Тому-то на межі сьогодення перспективи української мови щодо сфери її функціонування як державної потребують створення урядового органу з мовної політики та його виконавської вертикалі, встановлення механізму формування та реалізації державної політики, а також вільного розвитку російської та інших мов згідно із Законом України “Про мови” та Європейською хартією регіональних мов та мов меншин, послідовного переорієнтування інформаційного простору України на державну мову.

15 січня 2008 р. Президент України В. Ющенко звернувся з офіційним листом до Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко з пропозицією створити відповідний центральний орган виконавчої влади, що сприятиме формуванню та реалізації державної мовної політики. Зокрема, в листі Глави держави зазначається: “З огляду на необхідність вироблення послідовного і виваженого підходу до вирішення мовних питань прошу забезпечити відповідне доопрацювання Концепції державної мовної політики із залученням фахівців Національної академії наук України та подання її на затвердження Президентові України” [16].

Прикро, що ініціатива Президента не викликала широкого обговорення ні у ЗМІ, ні у зацікавлених колах. Немає поки що й офіційної відповіді від самого Уряду. Проте, на наш погляд, перспектива створення такої інституції уперше за багато років виглядає досить-таки реальною. Саме в її компетенції вирішення мовних питань шляхом вироблення продуманої та ефективної державної політики, розроблення та виконання загальнодержавних регіональних і спеціальних програм, підтримка громадських ініціатив, а також налагодження конструктивного діалогу між органами державної влади, місцевого самоврядування і національними товариствами.

З огляду на це, вирішення мовного питання та ефективність реалізації державної мовної політики в Україні повинні сприяти консолідації українського суспільства, запобігати використанню мови як інструменту впливу на суспільні процеси та маніпулюванню мовною свідомістю, а також сугестивним технологіям реклами, піару під час передвиборчих кампаній, громадських акцій та інших заходів, спрямованих на досягнення тієї чи іншої егополітичної мети.

Якщо розглядати перспективи української мови як державної, то слід зауважити, що нині в Україні непоодинокими постають спроби повністю підпорядкувати свідомість населення так званому ширенню українського слова, спекулювання тези про руйнацію єдності слов'янських народів, витворенню неприродних кордонів між споконвічно єдиними народами. особливо яскраво це простежується в регіонах, де значна частина населення розмовляє суржиком, ототожнюючи цей тип усного мовлення з російською мовою.

Сучасна мовленнєва ситуація в Україні загалом характеризується нерівнозначністю та нерівновимірністю. По-перше, начебто наявна потенційно окреслена тенденція розширення функціонального тла української мови, що спирається на концепцію державотворчих, державоконсолідуючих і ментальних складових української мови; по-друге, яскраво простежується тенденція розмивання цього процесу, наголошується ідея про необхідність запровадження офіційного статусу російської мови через послуговування нею більшістю населення держави; по-третє, виокремлюється питання про незначущість мовних проблем і прагнення нав'язати суспільству думку про вторинність утвердження пріоритетності української мови у визначальних державних інституціях, закладах науки, освіти, культури, не кажучи вже про бізнес, торгівлю, фінансову та бухгалтерську справу, виробництво.

Здається, що сьогодні на такому дискусійному тлі українська мова стає політично мовою, яка не є окремою, творчо розробленою системою, а лише

певним різновидом стандартної. Через це деякі дослідники називають її політичним жаргоном [4, с. 177].

Окремі ознаки деградації мови перетворюються на політичну мову лише тоді, коли починають свідомо використовуватися для досягнення певних політичних цілей. Витоки сучасного стану українського суспільства, і в тому числі чинники появи політичної мови, сягають останнього десятиліття, а точніше – навіть останніх років.

Надскладною постає ситуація не тільки суспільно-громадського утвердження української мови, підняття її престижу, а й її державницького забезпечення. Це найбільш парадоксально, оскільки саме державні органи мали б гарантувати неухильне використання української мови, сприяти її впровадженню у державницькі структури. Водночас має проводитися практика забезпечення населення рідним друкованим словом. У цьому ж руслі чи не найважливіше – це повернення соціальної значущості українській мові, відродження продукувального урбаністичного українськомовного середовища. Мабуть, це найскладніше завдання, тому що воно пов'язане з соціальним комфортом чи дискомфортом звичайних мовців. Таке мовленнєве середовище не народжується відразу, але його постання не слід відносити на далеку перспективу. Тільки наполегливого прагнення розмовляти українською тут мало. Необхідне зростання соціального престижу, функціональної значущості української мови. Це стане реальним лише за умови єдиного мовного режиму для всіх органів влади – виконавчої, законодавчої, судової, а також витворення інформаційного простору як цілісно-системної площини.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Парламентське вид-во, 1997. – 98 с.
2. *Альтерматт У.* Етнонаціоналізм в Європе. – М.: Рос. гос. гумм. ун-т, 2000.
3. *Квіт С.* Основи герменевтики: Навч. посіб. – К.: ВД “КМ Академія”, 2003. – 192 с.
4. Концепція державної мовної політики України (Проект). – К., 2006. – 50 с.

5. *Куць О.М.* Мовна політика в державотворчих процесах України: Навч. посіб. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 275 с.
6. *Лизанчук В.* Свобода слова. Якою їй бути? // Дзвін – 2000. – № 5 – 6. – С. 93 – 103.
7. *Масенко Л.* Мова і політика. – К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
8. *Масенко Л.* Мова і суспільство: постколоніальний вимір. – К.: ВД “КМ Академія”; Всеукр. т-во “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 2004. – 163 с.
9. *Огульчанський Ю.* Слово на сторожі. Верховна Рада і мовна ситуація // Українське слово. – 1996. – 4 січня. – С. 8.
10. *Пономарів О.* Коли ж скресне крига ? Українська мова на рідній землі // Київ. – 1990. – № 1. – С. 140.
11. *Радчук В.* Мовна політика: від слів до діла // Уряд. кур’єр. – 2001. – 15 березня. – С. 15 – 17.
12. *Стріха М.* Мовна політика і мовне законодавство України // Мова і політика. – К.: Ін-т відкритої політики, 2000. – С. 24-25.
13. *Тараненко О.* Українська мова як об’єкт політики // Літ.Україна. – 1997. – 18 грудня. – С. 10 – 24.
14. www.president.gov.ua

Cherednyk Yu.M. Conceptual components of state language policy in Ukraine.

Certainly conceptual components (successive constituents) of state language policy in the state creative process of Ukraine. Theoretical, normative and rights, state and political, public constituents are offered. The modern state of consideration of question is analyzed in relation to forming of state language policy.

Key words: state language policy, conceptual components of state language policy, language environment, policy language.

Череднык Ю.Н. Концептуальные факторы государственной языковой политики в Украине.

Определено концептуальные факторы (последовательные составляющие) государственной языковой политики в процессе образования украинского государства. Предложено теоретические, нормативно-правовые, государственно-политические, общественные концепты государственной языковой политики. Проанализировано современное видение вопроса формирования государственной языковой политики.

Ключевые слова: государственная языковая политика, концептуальные факторы, языковая среда, политический язык.